

רשימות וסקירות

התנ"ך ומקומו בתרבות ימינו

מרדכי רושולד

שהברית הישנה דוגלת בסיסמת הנקם והשלם. אמצעי התקשורת מזרזות להודיע, בהקשר פעולות צבאיות של ישראל נגד אנשי הטרור, כי ישראל דוגלת בעקרון התנכ"י של "עין תחת עין". איני זוכר שאנשי הטלביזיה, הרדיו והעתונות יצטוו פסוקים מפרשת קדושים: "לא תיקום ולא תיטור", "ואהבת לרעך כמוך". פסוקים כגון אלה, לדעת הציבור "הנאור", מקומם בברית-החדשה. הכל נתפסים לדעה המקובלת שאלהי הברית-הישנה הוא אל נקמות, ואילו אלהי הברית-החדשה הוא אל הרחמים. היהדות מגלמת מידת הדין, הנצרות-מידת הרחמים.

דוגמה אחרת: האזנתי פעם לזיכרון בערוץ החינוכי של הטלביזיה בין שמרני וליברלית, השמרני טען נגד חקיקה סוציאלית וביסס את עמדתו על כך, שהדת מצווה על מתן צדקה אישי; הליברלית, שהיתה יהודיה, לא ידעה להשיב לו שהתורה פוסקת חוקים ומשפטים בדבר לקט, פאה, מעשר, שנת שמיטה — כלומר מחוקקת חוקים סוציאליים לפי תנאי המקום והזמן, עורכת-דין רגולה נתרחה ת"ק פרסה ממקורות היהדות שהיתה שמחה להודק להם, לו הכירה אותם.

אם התנ"ך — הברית הישנה והחדשה — שימש פעם כמסד תרבות לשכבות נאורות ופחות נאורות בקרב

מן המפורסמות שספר התנ"ך, בתוספת הברית החדשה, הוא אחד מעמודי התווך של התרבות המערבית, ובפרט של העמים דוברי אנגלית. מדי פעם שומעים אנו כי הספר הנמכר בכמויות הגדולות ביותר הוא ספר התנ"ך. מי שנוסע במרחבי ארצות-הברית וקנדה, ימצא את הספר הקדוש במגירה של בית-מלוננו — הן בערים הגדולות והן בעיירות הקטנות ובמקומות חנייה ארעיים המשמשים אנשים הנעים ונדים על פני הכבישים של יבשה זו.

אולם לאמיתו של דבר מקומו של התנ"ך בתרבות המערב הולך ומצטמק. אולי אין בתים רבים שהספר ייעדר מהם, אולם הספר מונח במקום נכבד ואין איש פותח אותו וקורא בו. ספרי-הקודש שהונחו בבתי-המלון על-ידי ה"גדעונים", האיגוד הבינ-דתי, נשמרים בנקינם המקורי. איני זוכר מקרה שמצאתי תנ"ך באחר מבתי-המלון שהיו בו סימנים של שימוש, כאילו מקיימים בו את הכתוב "ואין לנו רשות להשתמש בהם, אלא לראותם בלבד". כנראה שמקפידים עוד יותר ורואים בו בספר קודש הקדשים הנפתח על-ידי כהן הגדול ביום-כיפור בלבד, ועין "זר" לא ישופם....

תולדות זניחה זו של התנ"ך נכבדות יותר ממה שנראה לעין. כך, למשל, מקובלת על הציבור הדעה,

מזדקקת למלה ולרעיון כלאמצעי מרכזי — ודחקה את הספר לְקֶרֶן זווית. המאורע ממלא את מקומו של הרעיון, ההתרחשות באה במקומה של המחשבה. אם יש מקום לספר כאמצעי מקובל על ההמון, הרי זה הספר המתחרה בהצגה, מלים המתחרות בהתרחשות. רצונך להתחרות בטלביזיה, כתוב תסריט, אך אם כתבת תסריט, ישתמשו בו ויטיבו לתרגמו למראה עיניים; למזון נפש אין עוד מקום. הרי שהתנ"ך סובל ממצב זו כמו שסובלת ה"קומדיה" של דְּנֵטָה, או מחזותיו של שקספיר. אולם מצבם טוב יותר, כי ניתן להעתיקם לטלביזיה מבלי לפגוע במקורם. ואילו "עשרת הדברות" של הוליבור אינם העתקה נאמנה של עשרת הדברות של הריסיני.

סיבה אחרת להצטמקות מקומו של התנ"ך בתרבותנו הוא הקשר שיש לו לספר זה לדת. דת בארצות-הברית נפרדת מהחיים הפוליטיים והפרדה זו משפיעה גם על הבדלה בין תחום ספרות ומחשבה לבין דת. אדם נאור יצטט משקספיר ואפילו מהוגי יוון וממשוררי העולם העתיק, ואילו המצטט מתנ"ך, יִרְאֶה כאיש דת מקצועי, אם כומר אם רב. התנ"ך כבסיס תרבות, הכוללת את החומר והרוח, המוסר והמדינה, אינו מקובל על הצבור, מקומו הנכבד בחיי הדת, בדרך פרדוקסלית, מוציא את התנ"ך מהחיים היום-יומיים. הספר הקדוש משמש את תפקידו בשבתות ובמועדים, אך לא בימי חול.

זאת ועוד: התפיסה הדתית של התנ"ך מפרשת אותו כספר אחיד, או לכל היותר כשנים שהם אחד. שכן הנצרות רואה בברית הישנה פרודור

הנוצרים בכלל והפרוטסטנטים בפרט, כמעט ואין זכר לכך בתרבות ימינו. בנסיוני כמורה באוניברסיטה במערב התיכון נוכחתי לדעת, שרמיזה לפסוק בתנ"ך, או דמות בתנ"ך או רעיון מרכזי בו, אין מבינים אותו אלא תלמידים מועטים. אין התנ"ך בבחינת ספר שכולם מכירים אותו — בין אם אלה תלמידים מתחילים ובין אם אלה מסיימי הלימודים באוניברסיטה. אם רצונך להיות בטוח שהכל יכירו למי כוונתך, עליך לדבר על כוכבי הטלביזיה והספורט. אם רצונך לצטט פסוק הידוע לכולם, צֵטֵט מדברי פרסומת בטלביזיה. הכל יכירו את ג'וני קרסון, אחד או שנים בכיתה ידעו מי היה עמוס או הושע. מי יכיר את הפסוק, "מִיִּם בְּקֶשׁ, הֶלֶב נִתְּנָה" כל אחד יזהה: "Fill to the rim, with Brim".

ניתן להרחיב את הדיבור והדוגמאות בענין זה, אך די לנו ברמיזה. התנ"ך הפך קרבן לזניחה, בורות וסילוף. כדאי להתחקות על שרשיו של מצב זה. מה קרה בשנים, או בעשרות השנים, האחרונות שהוריש את התנ"ך מחיי התרבות המערבית — ובמידה גדולה אף מחיי התרבות היהודית בארצות המערב? ניתן לציין כמה סיבות לדבר.

סיבה בסיסית אחת היא התמורה באמצעי ההפצה של התרבות. לפני הספר — הרעיון הכתוב — היה אמצעי מרכזי להפצת התרבות. מקומו של הספר נדחק במידת-מה על-ידי הרדיו, המלה המדוברת, אך לא היה בכוחו של זה לבטל את מקומו של הספר, שהאדם קורא בו בעצמו. באה הטלביזיה — התמונה הנעה, שאינה

המוביל לטרקלין של הברית החדשה. תפיסה מונוליתית זו של התנ"ך מעלימה את הגיוון שבו, ואת העושר הספרותי והרעיוני החבוי בו, מועטים הם המכירים הלכה למעשה, שיש בספר צירופים של חיבורים שונים ומשונים, המנוגדים לפרקים זה לזה, כמו ספרי הנבואה וספר יהושע, שיר השירים וקהלת, ספר דברים וספר איוב. מכיוון שאין הודיה מפורשת שהתנ"ך מבטא רעיונות שונים, יכול אדם לצטט "ענין תחת ענין" ולהצביע בכך על התורה כולה.

אם אמנם אלה הסיבות לדחיקת התנ"ך לקרן-זווית בחיי העולם המערבי, ברור אלו הן הדרכים לתקון את המעוות. הבורות בענין זה אינה ניתנת לתיקון אלא על-ידי לימוד והוראה. במובן מה, אין לנו דרך למלחמה בבורות אלא על-ידי צמצום השפעתה של הטלביזיה. מבחינה זו הדואגים לתנ"ך יכולים לשתף פעולה

עם אלה הדואגים למקומה של הספרות הקלאסית במערכת החינוך המודרני.

אך נוסף לכך, יש לעשות למען גישה הומניסטית לתנ"ך, בנוסף לגישה הרתית שהיא מקובלת על כנסיות ובתי-כנסת. אין לנו לריב עם אנשי הדת, אך חייבים אנו להראות לציבור המתחנך שלתנ"ך כמה וכמה טעמים. ושהספר יש בו ערך גם למי שאינו איש דת ואמונה. יש להורות את התנ"ך גם כספר של הגות, של תורת-מוסר ושל ספרות. אין לגזור עליו צמצום ליום שבת ומועד, יש להראות כי יש עניין בתנ"ך למשורר ולהוגה דעות, כפי שיש עניין בו לאיש דת ומוסר.

גישה כזאת לחידוש העיון והעניין בתנ"ך תחזק את אושיות התרבות של היהודי והלא-יהודי, הגם שהיהודי ימצא בספר גם את מקור תרבותו הלאומית.